

СИСТЕМА В'ЯЗНИЦЬ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

PRISON SYSTEM IN VOLYN REGION

Левчук І.О.,

*аспірант кафедри теорії та історії держави
і права юридичного факультету*

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Зміст статті присвячений дослідженню системи в'язниць Волинської губернії як складової частини тюремної системи Російської імперії. Проаналізовано усі аспекти утримання арештантів згідно з законодавчо встановленими вимогами, а також досліджено вектори витрачання коштів державного бюджету на утримання в'язнів у Волинській губернії. Зроблено висновки щодо ефективності функціонування системи місць позбавлення волі у системі тюрем Волинської губернії.

Ключові слова: система місць позбавлення волі, тюрми Волинської губернії, губерньська та повітові тюрми, Російська імперія.

Содержание статьи посвящено исследованию системы тюрем Волынской губернии как составляющей тюремной системы Российской империи. Проанализированы все аспекты содержания заключенных согласно законодательно закрепленным требованиям, а также исследованы векторы расходования средств государственного бюджета на содержание заключенных в Волынской губернии. Сделаны выводы относительно эффективности функционирования системы мест лишения свободы в системе тюрем Волынской губернии.

Ключевые слова: система мест лишения свободы, тюрьмы Волынской губернии, губерньские и уездные тюрьмы, Российская империя.

The content of this article is dedicated to the research of the prison system in Volyn region as part of the prison system of the Russian Empire. All aspects of keeping prisoners in accordance with statutory requirements are analyzed and the expenditure vectors of the state budget for the maintenance of prisoners in the Volyn province are studied. The conclusions on the effectiveness of the prison system in Volyn region are made.

Key words: penal system, prisons of Volyn region, provincial and county prisons, Russian Empire.

Постановка проблеми. В умовах нестабільного розвитку соціально-економічної та політико-правової сфер суспільного життя важливим є звернення до аналогічних періодів нашої історії. З'ясування правових, організаційних, ідеологічних засад функціонування пенітенціарної системи на українських землях дасть змогу об'єктивно проаналізувати досвід минулого. Такий аналіз, у свою чергу, сприяє уникненню помилок і прорахунків під час реформування системи виконання покарань сьогодні. Оскільки українські землі тривалий час перебували під владою Російської імперії, варто звернутись до досвіду організації та діяльності тюрем саме в Російській імперії. Тому актуальним та доцільним буде дослідження системи організації тюрем у Волинській губернії як складовій частині Російської імперії.

Стан опрацювання. Науковий інтерес до проблеми організації та функціонування пенітенціарної системи спостерігається у вітчизняних та зарубіжних вчених протягом тривалого часу. Історіографія проблеми представлена іменами Ф. Ахмадєєва, І. Богатирьова, С. Гайдука, М. Гернета, М. Деткова, Д. Дриля, О. Колба, Дж. Кенана, В. Нікітіна, М. Осипова, О. Піонтковського, М. Прянішнікова, В. Россіхіна, І. Упорова, Б. Утевського, І. Фойницького, С. Ширвіндта, О. Ярмиша, М. Яцишина та ін.

Метою статті є дослідження системи в'язниць Волинської губернії як складової частини тюремної системи Російської імперії, аналіз аспектів утримання арештантів, а також векторів витрачання

коштів державного бюджету на утримання в'язнів у Волинській губернії.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковим атрибутом будь-якої держави, незалежно від епохи, політичного режиму, який панує у суспільстві, є тюрма. Місця позбавлення волі на території українських губерній і, зокрема, Волинської губернії були невід'ємною частиною пенітенціарної системи імперії. Більш того, важливим вектором вивчення конкретно-історичного аналізу організації та діяльності в'язниць у Російській імперії виступає врахування регіонального історичного контексту Волинської губернії у процесі загальноімперської модернізації. Йдеться про організацію системи тюрем на території Волинської губернії. Тому завданням статті є вивчення історичного досвіду організації системи в'язниць на території Волинської губернії.

Кінець XVIII – початок XIX ст. як для України загалом, так і для Волині зокрема, став часом важливих політичних і соціальних змін. Ці зміни були започатковані наприкінці XVIII ст., коли в результаті трьох поділів припинила існувати Річ Посполита. 13 квітня 1793 р. за наказом російської імператриці Катерини II зі східної частини колишнього Волинського та північної частини Київського воеводств Речі Посполитої була створена Ізяславська губернія, а в 1795 р. до її складу була включена й західна частина Волині. Указом від 1 травня 1795 р. проголошувалося створення Брацлавської, Волинської і Подільської губерній. Таким чином, Ізяславську губернію, яка була створена в 1793 р. після

третього поділу Речі Посполитої, було перейменовано на Волинську.

Перехід усієї території Волинської губернії під владу Російської імперії у 1795 р. поклав початок глибокому вивченню положення краю з метою подальшої уніфікації усіх сфер суспільного життя із загальноімперськими.

Виходячи з архівних матеріалів, зокрема, зі звітів губернаторів Волині, дізнаємось, що Волинська губернія налічувала 13 діючих тюрем, одна з яких була розташована у губернському місті Житомирі, 11 у повітових містах губернії (у Рівному, Луцьку, Новоград-Волинську, Кременці, Дубно, Володимир-Волинську, Ковелі, Овручі, Острозі, Заславі, Старокосянтинові) та одна етапна в місті Радзивиліві.

Станом на 1804 р. більшість тюремних споруд розміщувалась у державних будівлях, які були старими та не повністю відповідали своєму призначенню. У разі відсутності державних будівель, арештантів розміщували у спеціально орендованих будівлях, кошти на оренду та утримання яких виділялись державою. Так, будівля Житомирської тюрми на той період вирізнялася серед інших в'язниць губернії кращими умовами утримання арештантів. Адже будівлі Дубинської, Луцької та Радзивилівської в'язниць знаходились у вкрай небезпечному для перебування арештантів стані, зокрема, в Радзивиліві тюрма розташовувалась у споруді, що майже повністю осіла під землею, себто в'язні фактично утримувались у підвальному приміщенні. Загалом у таких умовах було неможливим утримувати арештантів відповідно до регламентованих норм щодо вимог утримання та градації утримання залежно від виду вчинених злочинів [1, арк. 95–97].

У звіті волинського губернатора за 1834 р. вже йдеться про те, що лише Житомирська та Новоград-Волинська тюрми розміщувались у державних будівлях. Стан споруд визначався як незадовільний та старий; інші ж тюрми функціонували в орендованих будівлях та аналогічно перебували в незадовільному стані. З огляду на стан в'язниць окресленого періоду, виникла нагальна потреба виділення державних коштів на побудову нових чи ремонт наявних тюремних будівель [2, арк. 52].

Матеріальне забезпечення та стан місць позбавлення волі у другій половині XIX ст. був однаково незадовільним по всій території Російської імперії та привернув до себе увагу російського законодавця. Недоліки системи простежувались, відколи було видано Уложення про покарання (1845 р.), яким передбачалася градація розміщення арештантів [192]. Згідно з Уложенням, арештантів розподіляли за становою приналежністю, статтю, віком, видом правопорушення. Проте втілити дані приписи в життя без належного фінансового забезпечення зі сторони держави було неможливим.

Необхідність дотримання цієї градації, а також дрібне ділення арештантів на категорії (до 32 різновидів класифікації утримання) виступало однією з головних перешкод для пристосування тюрем Волинської губернії до наявних порядків та викли-

кало необхідність у запровадженні нових. Це також унеможливило здійснення якісного нагляду за арештантами через брак персоналу серед охоронців.

Станом на 1871 р., у 13 тюрмах Волинської губернії утримувалось 5 355 арештантів, з яких пересильних було 2 325; 2 335 осіб перебували під слідством, а 695 були засудженими. Житомирська тюрма до 1 квітня 1871 р. розміщувалась у державному флігелі, що вцілів після пожежі 18 травня 1870 р. Ця будівля була реконструйована коштом суми, що виділив тюремний комітет за фактичними наслідками пожежі. Усіх арештантів було переведено 1 квітня 1871 р. до будинку Гапермана, що найняли для казарм місцевого війська. Лікарню для арештантів та жіночий корпус було переведено до будинку Скопоровського, орендований коштом державної казни. Керівництвом в'язниці констатувались тіснота та крайня незручність у контексті утримання арештантів [3, арк. 133].

У звіті волинського губернатора за 1878 р. [4, арк. 49] йдеться про те, що в Овручі, Новоград-Волинську та Ковелі тюрми розташовуються у спеціально побудованих державних будівлях. У Житомирі, Заславі, Володимир-Волинську – у пристосованих для тюремних цілей монастирських будівлях; у Старокосянтинові, Луцьку, Дубно, Радзивиліві, Кременці та Острозі – у приватних будівлях, орендованих коштом державної казни. Варто зазначити, що до більш відповідних своєму призначенню тюрем належали тюрми у місті Овручі, Новоград-Волинську, Рівному та Ковелі; пристосовані у монастирських приміщеннях тюрми Житомира, Заслава. У Луцьку, Кременці та Радзивиліві тюремним вимогам будівлі відповідали лише частково. Тюрми ж інших міст через відсутність спеціально найманих будівель не відповідали тюремним нормам утримання арештантів. Тому арештанти не розділялися за віком чи родами скоєних злочинів, а лише за статтю. Уникнути такого стану речей можна, за словами волинського губернатора, будуючи державні будівлі, спеціально призначені для тюрем згідно з виробленими нормами утримання арештантів. Тіснота приміщень тюремних будівель зумовлювала й проблеми в організації праці арештантів. Через недостачу місця майстерні для заняття в'язнів роботами були створені лише в Овручі, Кременці та Новоград-Волинську. В інших тюрмах, через відсутність майстерень, арештанти були зайняті внутрішніми господарськими роботами, а інколи відправлялись на міські роботи.

Охарактеризуємо 13 тюрем Волинської губернії, що діяли станом на 1879 р..

Житомирська тюрма знаходилась у центрі міста Житомир по вулиці Чуднівській в кам'яній будівлі, яка з трьох сторін була огорожена кам'яним парканом, а з однієї – дерев'яним. Будівля належала державі, була облаштована під потреби тюрми з проєзуйського монастиря. У чоловічому відділі було 22 камери, 5 карцерів, 1 церква, у жіночому – 5 камер, 2 карцери. За розрахунками об'єму повітря, тюремна будівля могла вмістити 223 особи, хоча станом на 1879 р. там перебувало 344 в'язні, а

найбільша зафіксована добова норма становить 382 арештанти. За такої кількості арештантів нереально було утримувати порізно повнолітніх, малолітніх та неповнолітніх в'язнів. При тюрмі діяла лікарня на 30 ліжок. У будівлі також розміщувалась квартира для наглядача, щоправда, за огороженою тюрми. У тюрмі працювало 4 наглядачі та 1 наглядачка, 7 ключниць. У тюремній будівлі діяла церква з священником та дяконом. Служби Божі проводились лише у неділю та святкові дні. При тюрмі функціонувала школа грамотності, в якій навчались 25 осіб. Ремеслом в'язні не займались, оскільки не було місця для організації та проведення таких занять [5, арк. 67].

Новоград-Волинська тюрма розташовувалась на околиці міста в кам'яній будівлі, що була огорожена кам'яним парканом. Будівля належала державі, була облаштована за встановленим зразком. У тюрмі налічувалось 32 камери, в яких могло розміститись 100 арештантів. У 1879 р. було зафіксовано аж 210 осіб. Лікарня могла прийняти лише вісьмох хворих одночасно [5, арк. 68].

Острозька тюрма розташовувалась у центрі міста в орендованому будинку. Орендна плата становила 1 050 рублів на рік. Орендний договір втрачав чинність 4 грудня 1884 р. Головний корпус тюрми був кам'яний, флігелі – дерев'яні. У будівлі було 9 камер, що могли вмістити максимум 56 арештантів. У звітному році тюрма налічувала 84 особи. Квартира наглядача тюрми знаходилась безпосередньо у будівлі тюрми. Загалом у тюрмі працювало 4 наглядачі та 2 ключника. Лікарня могла вмістити 7 хворих. Через те, що будівля була орендованою, а тому було місце для організації робіт, у тюрмі проводили швейні роботи, від яких отримано в поточному році 85 рублів 60 копійок. Школи при тюрмі не було, тому грамоти навчали священники. Церкви при тюрмі не було, лише каплиця, в якій проводили службу по неділях та інших святкових днях [5, арк. 69].

Рівненська тюрма розташовувалась на околиці міста у кам'яній державній будівлі, облаштованій за встановленим зразком. У тюрмі знаходилась 21 камера, що могли вмістити 50 осіб, тоді як максимально зафіксований результат становив 153 утриманих арештантів. Лікарня була облаштована 5 ліжками. У цій тюрмі в поточному році було зафіксовано 2 спроби втеч, а втікачі затримані. Також зафіксовано 2 випадки бійок між арештантами з нанесенням побоїв. При тюрмі функціонувала церква, в якій проводили службу один раз на тиждень. Загалом у тюрмі станом на 1879 р. перебувало 967 арештантів [5, арк. 70].

Дубенська тюрма знаходилась в орендованому в поміщиці Грохольської за 1 500 рублів на рік кам'яному приміщенні. Контракт втрачав чинність 30 жовтня 1885 р. Будівля була старою та сирою, огороженою з трьох сторін дерев'яним парканом, а з однієї сторони – кам'яним. У будівлі знаходилось 13 камер та 1 карцер. За розрахунками, будівля могла вмістити 45 осіб, у звітному році найвище зафіксоване число арештантів становило 150 осіб. У тюрмі працювало 6 наглядачів та 2 ключника.

Квартира наглядача розташовувалась у будівлі тюрми. У поточному році було вчинено 3 втечі, одна з яких виявилась невдалою, так одного в'язня було спіймано поблизу караульного поста. При тюрмі церкви не було, спеціальний священик був уповноважений приходити двічі на місяць для проведення молебнів та повчань. Станом на 1879 р. загальна кількість в'язнів становила 788 осіб [5, арк. 70].

Тюрма у місті Луцьк розташовувалась на околиці міста у кам'яному приватному приміщенні, огороженому дерев'яним парканом. Орендна плата становила 1 500 рублів на рік, а строк дії договору завершувався 10 вересня 1883 р. У будівлі було 17 камер, що могли вмістити 50 осіб. Найвище зафіксоване число арештантів станом на 1879 р. становило 102 особи. У тюрмі працювало 6 наглядачів та 2 сторожі. Квартира наглядача знаходилась поза тюрмою. Лікарня для арештантів вміщувала 12 ліжок для хворих. При тюрмі діяла школа та каплиця, де священники навчали грамоти та проводили святкові богослужіння. Сумарна кількість в'язнів становила 280 осіб [5, арк. 71].

Тюрма у місті Кременець знаходилась на околиці міста під горою у кам'яній із дерев'яними добудовами будівлі, що орендувалася в приватної особи за 1 350 рублів на рік. Строк дії контракту добігав кінця 11 вересня 1880 р. У тюрмі знаходилося 16 камер, що могли вмістити 115 осіб, максимальна зафіксована кількість арештантів у поточному році становила 153 особи. У тюрмі працювало 8 наглядачів та 2 ключники. Квартира для наглядача через відсутність місця розташовувалась поза межами тюрми. Лікарня вміщувала 20 ліжок. Було зафіксовано 3 випадки втеч, проте усі втікачі повернуті до тюрми. При тюрмі діяла каплиця, де проводились богослужіння у святкові дні. Школи організовано не було, грамоти в'язнів навчав дякон Кременецької соборної церкви Гниловський [5, арк. 72].

Володимир-Волинська тюрма розташовувалась у центрі міста в кам'яній будівлі державного типу. Вона вміщала 12 камер для 56 арештантів. У звітному році їх зафіксовано аж 114. За родом злочинів арештанти в тюрмі не розподілялись за браком місця. При тюрмі працював 1 наглядач та 6 сторожів. Лікарня тюрми вміщувала 15 ліжок. При тюрмі діяла каплиця, де священник Левицький проводив богослужіння для арештантів, а також навчав їх грамоти, оскільки школи не було. Станом на 1879 р. у тюрмі утримувалось 308 осіб [5, арк. 73].

Ковельська тюрма розташовувалась у центрі міста у кам'яній будівлі державного типу, огороженій кам'яним парканом. Тюрма налічувала 19 камер, що могли вмістити 50 осіб; у звітному періоді зафіксовано 129 арештантів. Квартира наглядача знаходилась у тюремній будівлі. Загалом у тюрмі працювало 6 наглядачів та 1 сторож. Лікарня при тюрмі нараховувала 12 ліжок для хворих. У тюрмі була церква, богослужіння в якій проводив священник Гапанович. Також тут функціонувала школа грамотності, де викладав той самий священник. У цій тюрмі арештанти були зайняті ремеслами, зокрема столяр-

ними та шевськими. Станом на 1879 р. у тюрмі утримувалось 555 арештантів [5, арк. 74].

Заславська тюрма розташовувалась у центрі міста у кам'яній державній будівлі, що попередньо належала костелу св. Йосифа міста Заслава. Тюрма налічувала 11 камер, що могли вмістити 70 осіб; у поточному році максимальна кількість в'язнів становила 148 осіб. У тюрмі працювало 7 наглядачів, квартира для яких розташовувалась на території тюрми. При тюрмі діяла лікарня на 5 ліжок. Школи грамотності не було, арештантів навчав священник Копачевський, що також здійснював богослужіння в великій камері тюрми. Станом на 1879 р. у тюрмі перебувало 524 особи [5, арк. 75].

Старокостянтинівська тюрма розташовувалась у центрі міста в кам'яному приватному приміщенні з орендною платою в сумі 1 200 рублів на рік. Строк орендного договору стівав 16 лютого 1882 р. Квартира наглядача тюрми знаходилась на території будівлі; загалом у тюрмі працювало 6 наглядачів та 2 ключники, одна кухарка – при лікарні тюрми. Лікарня при тюрмі вміщала 10 ліжок для хворих арештантів. Загалом у тюрмі було 8 камер для арештантів, в яких могло вміститись 68 осіб. Максимальна кількість осіб, що перебувала в тюрмі станом на 1879 р., становила 162 особи. При тюрмі функціонувала школа грамотності, в якій викладав священник Олесницький, а також проводив богослужіння в каплиці тюрми по неділях та інших святкових днях. Станом на 1879 р. у тюрмі Старокостянтинівська перебувало 505 ув'язнених [5, арк. 75].

Овруцька тюрма розташовувалась на околиці міста в кам'яній державній будівлі, створеній за встановленим зразком. Квартира наглядача тюрми знаходилась на її території. При тюрмі працювало 4 наглядачі та 4 ключника. У тюрмі було 23 камери для утримання ув'язнених, в яких могло вміститись 75 осіб. Максимальна кількість зафіксованих осіб у тюрмі станом на

1879 р. – 150 осіб. В Овручі арештовані розмежовувалися за родом злочину. При тюрмі була лікарня на 10 ліжок та школа, в якій викладав молодший соборний священник. Він же проводив недільні та святкові богослужіння в церкві при тюрмі [5, арк. 76].

Радзивилівська етапна тюрма розташовувалась на околиці міста в орендованому дерев'яному приміщенні. Орендна плата за будівлю становила 358 рублів 33 копійки на рік, а строк договору оренди закінчувався 15 листопада 1880 р. Квартира наглядача розташовувалась за парканом тюрми. При тюрмі працювало 4 наглядачі та 1 ключник. У тюрмі налічувалось 6 камер та 1 карцер, де могло вміститись 12 осіб. Насправді ж, у звітному році у тюрмі перебувало максимум 19 осіб. Лікарня при тюрмі вміщувала 2 ліжка для хворих арештантів. Школи та каплиці не було. У поточному році в тюрмі перебувало 117 арештантів, з яких 97 вибуло, а на початок 1880 р. залишилось 20. Малолітніх ув'язнених було 5, неповнолітніх – 2, політичних в'язнів – 1 [5, арк. 77].

Висновки. Проаналізувавши архівні матеріали, що становлять цінне джерело інформації про фактичний стан тюремної системи Волинської губернії в досліджуваний період, можна дійти висновку, що система тюрем Волинської губернії включала 13 діючих в'язниць: одну губернську, одинадцять повітових та одну етапну. Стан місць позбавлення волі у Волинській губернії за більш ніж столітній період часу, попри певні позитивні зрушення, залишався стабільним та таким, що потребував реформи не лише на папері. З метою реалізації прийнятих та проголошених реформаторських змін тюремної сфери на імперському рівні вкрай необхідним було належне державне фінансування та матеріально-технічне забезпечення організації та діяльності тюрем, а також узгоджене, злагоджене функціонування системи управління тюрмами як на місцях, так і на центральному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Фонд 442. – Опис 1. – Справа 1804.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Опис 1. – Справа 1519.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Опис 51. – Справа 375.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Опис 532. – Справа 181.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442. – Опис 533. – Справа 158.